

1. GENDER: ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Ing. Petr Pavlík, Ph.D.

Historie **genderu** jako základního konceptu genderové analýzy je v porovnání s jinými stejně významnými sociálními pojmy relativně krátká. Potřeba definovat podobný analytický nástroj vyvstala až v průběhu minulého století jednak v souvislosti s aktivizací ženského hnutí, které nastolilo téma systematických nerovností mezi muži a ženami ve vyspělých západních zemích, ale též v souvislosti s rozvojem řady sociálněvědních disciplín (především antropologie, ale i sociologie či psychologie). Výzvu, na kterou měly alternativní teorie genderu odpovědět, lze shrnout do dvou základních otázek (Kimmel 2000):

1) Proč jsou v prakticky každé známé společnosti lidé dělení na základě genderu? (Proč vnímáme muže a ženy jako rozdílné a které rozdíly pokládáme za významné?);

2) Proč je prakticky každá známá společnost založena na mužské dominanci? (Proč jsou v každé společnosti zdroje – ekonomické, symbolické, politické – rozděleny nerovně a proč jich muži vždy kontrolují více?) Jinými slovy, koncept gender má pomoci pochopit a vysvětlit **genderovou rozdílnost** a **genderovou dominanci**.

Přítom poměrně brzy začalo být jasné, že tyto otázky nelze zodpovědět odkazem na biologické rozdíly mezi muži a ženami ve stylu: „Muži a ženy mají jiná těla, proto jsou rozdílní a v důsledku těchto rozdílů zaujmají nerovné postavení ve společnosti.“ Tzv. **biologický determinismus** je totiž v rozporu s antropologickými výzkumy, které převáživě dokládají, že vnímání genderových rozdílů (v čem a jak se muži a ženy mají údajně odlišovat) i míra genderové dominance se v různých kulturách dramaticky liší. Zatímco představy o biologickém pohlaví se napříč kulturami více méně nemění, různost genderových konstrukcí je ohromující. Obdobně tomu však je v rámci každé společnosti, kde se genderové konstrukce liší podle třídy, rasy, věku, sexuální orientace atd. Samotná otázka pohlavních rozdílů je navíc mnohem komplexnější, než by se mohlo na první pohled zdát (viz níže), a v každém případě není jasné, proč by biologické rozdíly měly nutně vést k mužské nadvládě.

Vymezení pojmu

Reflexe těchto skutečností vedla k formulování alternativních teorií genderu, jejichž východiskem je sociální konstruktivismus vycházející z předpokladu, že muži a ženami se nerodíme, ale stáváme se jimi v důsledku socializace a života v konkrétní společnosti. Z této perspektivy lze konstatovat, že gender je ve své podstatě vyjádřením představy, že se lidské bytosti dělí na dvě skupiny, ženy a muže, které mají do značné míry odlišné **mužské (maskulinní)** a **ženské (femininní)** charakteristiky, vlastnosti, schopnosti atd. Jedná se tedy o koncept **vztahový**, neboť maskulinita má smysl pouze ve vztahu (protikladu) k femininitě, a femininita/maskulinita „neoznačuje mystickou kvalitu či esenci, kterou všechny ženy [muži] mají, protože jsou biologicky osobami ženského [mužského] pohlaví, ale je to množina struktur a podmínek, které vymezují, co to typicky znamená být ženou [mužem] v dané společnosti, i typický způsob, jakým ženy [muži] žijí tuto situaci“ (Young 1990: 144). Prakticky ve všech známých společnostech gender navíc vyjadřuje **asymetrii** – maskulinita je chápána jako nadřazená (dominantní) femininitě a jako norma, od které je femininita odvozena (v této souvislosti hovoříme o **androcentrismu**, doslova mužskostřednosti).

Gender je **mocenský vztah** (Kimmel 2000), přičemž je důležité zdůraznit, že moc není vlastností jednotlivců, ale jde o základní aspekt sociálního života, nedílnou součástí všech sociálních vztahů. Proto je také obvykle neviditelná právě pro ty, kdo jí mají nejvíce. Svá zvyklostně si typicky neuvědomujeme, protože je bereme jako samozřejmost. Ve vztahu k genderu obecně platí, že muži jako skupina vládnou větší mocí než ženy jako skupina. Nicméně je důležité si uvědomit, že v rámci obou skupin existují velké mocenské rozdíly.

Vzhledem k tomu, že je argument o mužské dominanci často důvodem k apriornímu odmítání genderové analýzy, je namístě doložit ji konkrétními příklady. Na **úrovni symbolické** lze nadřazenost maskulinity dobře demonstrovat na příkladě jazyka jako základní sociální struktury, bez které nemůžeme komunikovat ani myslet. V češtině je například normou tzv. generické maskulinum („My všichni občané České republiky...“), maskulinum kontroluje koncovku slovesa v přičestí minulém a feminina mají zpravidla negativní či pejorativní konotace (zmužilý-zženštilý, muž-mužatka, čaroděj-čarodějnice atd.; další příklady viz Renzetti, Curran 2003). Stejně evidentní je androcentrický charakter tak zásadního symbolického systému, jakým je křesťanství, jehož východiska a étos strukturují i morální horizont naší sekularizované společnosti.¹ Jinými slovy, maskulinita je normou lidství i božství a bylo by asi naivní se domnívat, že tyto charakteristiky základních symbolických systémů neovlivňují naše myšlení a vnímání sociálního života.

Na **úrovni sociálních vztahů a struktur** se symbolická nadřazenost maskulinity projevuje systematickými genderovými nerovnostmi, kdy muži dominují převážně většině společenských hierarchií a kontrolují většinu společenských zdrojů (ekonomických, symbolických, sociálních, politických). Například zastoupení mužů v polistopadových vládách nikdy nekleslo pod 89 % a ženy berou v průměru o 25 % nižší platy. Z tohoto titulu mají muži mnohem větší možnosti ovlivňovat každodenní chod společnosti i směr jejího vývoje než ženy. Reálně existující genderové nerovnosti mají pochopitelně také svůj symbolický rozměr (například jsou dnes a denně zobrazovány v médiích) a obě úrovně mají tendenci se navzájem posilovat. Zároveň nevyhnutelně tvoří společenský kontext, ve kterém lidé žijí, interagují a konstruují si své individuální identity.

Jak již bylo výše naznačeno, jako všechny sociální konstrukty jsou femininita a maskulinita **kulturně a historicky specifické**, tj. v různých historických obdobích a v různých kulturách odkazují na různé charakteristiky, vlastnosti atd. Již v roce 1935 například popsala Margaret Mead kmen *Čambuli*², kde jsou muži a ženy považováni

¹ *Ježíš je muž, Boha oslovuje jako otce, jeho učedníci jsou všichni muži, svědectví o jeho životě vydávají výhradně muži atd.*

² *Název kmene cit. dle Soukupa (2000).*

za extrémně rozdílné, ale opačně, než jak je tomu v naší kultuře. Muži jsou ti, kdo „drbají“, pečují o druhé, starají se o vlastní vzhled, natáčejí si vlasy a hojně se zdobí šperky. Jsou okouzliví, půvabní a koketní. Ženy, které nenosí šperky, jsou naopak dominantní a energické, starají se o záležitosti spojené s ekonomikou, rybaří, kontrolují veškerý obchod a diplomacii kmene a iniciují sexuální vztahy. Příčinu těchto rozdílů vidí členové a členky kmene v biologii. Práce Mead však jen ilustruje obecné zjištění antropologických výzkumů, že prakticky všechny atributy, které v naší kultuře spojujeme s femininitou, mohou být a jsou v jiných kulturách považovány za maskulinní a naopak.

Další charakteristikou genderových konstrukcí je pluralita – v každé kultuře existuje vedle sebe více definic maskulinity a femininity, které však opět nejsou rovnocenné. Dvě z nich, tzv. hegemonní maskulinita a preferovaná femininita (Kimmel 2000), jsou totiž normativní a vůči nim se musí všichni jedinci dané skupiny vymezovat a podle nich jsou posuzováni ostatními, kteří s nimi interagují na základě představ o tom, jaké jsou „přirozené“ ženské a mužské vlastnosti, chování atd. V naší kultuře například preferovaná femininita evokuje orientaci na uspokojování zájmů a tužeb ostatních (především mužů), zdůrazňování společenskosti a péče v kontrastu s technickou zručností, přijímání manželství a péče o děti jako životní poslání atd. Další atributy spojené s femininitou jsou zranitelnost, pasivita či emocionalita. Hegemonní maskulinita je naopak asociována s dominancí, racionalitou, agresivitou či ambiciózností, silou, nezávislostí, technickou zručností atd. Obě ideálně-typické konstrukce jsou navíc heteronormativní – být normální ženou/mužem v naší kultuře znamená být heterosexuální.

Tři úrovně genderové analýzy

Protože je gender jedním ze základních (konstitutivních) sociálních konstruktů, promítá se do všech aspektů a úrovní společenského života. Na základě kulturně specifických představ o femininitě a maskulinitě (často ve formě stereotypů) si lidé formují vlastní identity, vzájemně interagují a organizují si i společenské vztahy a instituce. Lidé vstupují do sociálních vztahů s konkrétními genderovými koncepty, které nevyhnutelně ovlivňují jejich jednání a chování, a zároveň tak tyto představy reprodukují, udržují gender při životě jako důležitou sociální strukturu. Jinými slovy, gender nám umožňuje orientovat se v sociálních vztazích a nabízí jasná pravidla a normy pro sociální interakci, zároveň však omezuje jejich možnou škálu na ty, které jsou v konkrétní kultuře akceptovatelné. (V té naší je například pro muže nepřijatelné vodit se za ruce na veřejnosti, ačkoliv v jiných kulturách je to považováno za zcela normální.)

Stejně jako ostatní sociální konstrukty má také gender jako koncept své materiální vyjádření, je „materializován“ prostřednictvím lidské aktivity, práce. Podobně jako se například naše představy o rozdílech mezi veřejnou a soukromou sférou na institucionální úrovni přímo promítají do architektury našich domovů (obývací pokoj vs. ložnice), je možné identifikovat materiální projevy genderu (např. pánské a dámské toalety).

Ve světle výše uvedeného můžeme o genderu uvažovat na třech úrovních. Na **individuální úrovni** pracuje většina z nás s jednoduchou binaritou – jsem žena, jsem muž – a na jejím základě si aktivně konstruujeme genderové identity. (Víme však, že tomu tak není vždy a že existují tzv. transgenderové lidské bytosti, které se v těchto škatulkách nenacházejí.) Protože naše identity, včetně genderových, jsou vždy kulturně a jazykově situovány a při jejich formování vycházíme z dostupných kulturních zdrojů (Barša 2002), mají lidské bytosti, které se v naší kultuře definují jako ženy (dále ženy), tendenci konstruovat si identity skrze péči o druhé a upozadování sebe sama, tedy v duchu představ o preferované femininitě. Bytosti, které se definují jako muži (dále muži), si naopak formují identity kolem dominance a mají tendenci k sebestřednosti a sebeprosazování. Důležité však je, že vlastní identity nevnímají jako sociálně konstruované, ale jako cosi esenciálního, přirozeného. Gender ovšem není prostě jen aspektem identity, je to něco, co děláme: „Spíše než vlastnost jednotlivce je gender produkt interakce s ostatními“ (Kimmel 2000: 106).

Femininita a maskulinita jsou na individuální úrovni „materializovány“ nejen prostřednictvím neustálé práce na správném maskulinním/femininním vzhledu (oblečení, účesy, kosmetika atd.), ale doslova se vpisují do našich těl. V případě žen například Bourdieu (2000) hovoří o tzv. **somatizaci nadvlády**, kdy ženy mají tendenci se jakoby zmenšovat, zaujímat menší prostor, jinak se dívat (vyhýbají se přímým pohledům), jinak sedět (defensivně překřížené nohy), jinak se pohybovat (např. „neumí“ házet jako muži) atd. Ženská těla také historicky byla, a vesměs stále jsou, méně trénovaná, pokud jde o sport a podobné formy fyzické zátěže, jež jsou vnímány jako atributy maskulinity, což se zpětně odráží v jejich obecně menší zručnosti v těchto oblastech, v jiných tělesných dispozicích i v jiném vztahu k vlastnímu tělu, jež je vnímáno jako křehké, zranitelné (Young 1990). V případě mužů lze také hovořit o somatizaci nadvlády, ale v opačném gardu. Jde o **somatizaci dominance**, pro kterou je charakteristické ztělesňování síly, tvrdosti, odolnosti a sportovní zdatnosti. Odlišné formy somatizace jsou výrazem „dělání“ femininity/maskulinity v souladu s genderovými normami. Opakování kulturně přijatelného femininního/maskulinního chování je zpětně legitimuje a reprodukuje.

Jak již bylo zmíněno, gender děláme v každé **interakci**, v každé situaci a v každé instituci (Kimmel 2000). Lidé vstupují do vzájemných interakcí s konkrétními představami o femininitě a maskulinitě a na jejich základě k ženám a k mužům přistupují různě a sami se před nimi prezentují různě. Gender je situovaná činnost, během které produkujeme formy chování, které ostatní vnímají jako maskulinní či femininní. Muže a ženy děláme před ostatními, kteří naše výkony hodnotí a legitimují, nebo nás naopak usměřňují, pokud překračujeme kulturně přijatelné genderové hranice, normy. V různých situacích a životních obdobích probíhají genderové interakce různě a genderová „výchova“ začíná již v nejužším věku (např. prostřednictvím pokynů: chlapci nepláčou, neboť baba atd.).

Gender však není ve všech interakcích a kontextech stejně důležitý. Někdy mohou převážít jiné ohledy, jako například rasa, třída, věk či jiné kontextuální aspekty. V rámci školní výuky mohou například vyučující zdůrazňovat (a vytvářet) genderové rozdíly, pokud rozdělují děti do skupin podle pohlaví, nebo naopak snižovat jejich relevanci, když dělení provádí na základě jiných charakteristik (studijních výsledků, rozpočítávání atd.).

Gender neděláme v sociálně neutrálním prostředí, ale v genderovaných **institucích**, protože představy o maskulinitě a femininitě strukturují nejen individuální identity a sociální interakce, ale i všechny společenské instituce (rodina, škola, pracovní trh atd.), které produkují a reprodukují genderové rozdíly a nerovnosti. Gender je organizující princip, podle kterého například směřujeme ženy a muže do rozdílných a **nerovných** pozic/zaměstnání v rámci

institucí (ředitelé vs. sekretářky, chirurgové vs. zdravotní sestry), konstruujeme obrazy, jež vyjadřují a často posilují tato dělení (např. inzeráty na pracovní místa: Hledáme sekretářku vs. Hledáme manažera), a chováme se odlišně k mužům/chlapcům a ženám/dívkám (např. rozdíly v interakci vyučujících s žáky a žákyněmi).

Genderované (tj. genderově strukturované) jsou však i zdánlivě neutrální koncepty a kritéria hodnocení, které v rámci institucí uplatňujeme a které mají ve většině případů tendenci zvýhodňovat muže před ženami. Například koncept kariéry, která je v naší kultuře definována jako nepřerušovaný, lineární postup založený na kumulování vzdělání, praxe a kontaktů, v principu znevýhodňuje ženy, protože jsou to ony, kdo zpravidla odchází na rodičovskou dovolenou. Přerušování kariéry totiž jejich nadřazení často interpretují jako ztrátu kvalifikace a praxe. Obecně však tato přerušování zpomalují ženskou kariéru v klíčovém období mezi dvacátým a třicátým rokem, což v řadě povolání znamená, že jim nadobro ujede vlak k nejvyšším pozicím.

V rámci institucí je gender materializován prostřednictvím výše zmíněných procesů a jejich materiálních projevů (např. ženy a muži nacházíme v různých zaměstnáních, pozicích, sférách; inzeráty odrážejí genderové stereotypy atd.), ale genderová diferenciací je vyjádřena i ve vlastní architektuře, asi nejviditelněji již zmíněným oddělováním pánských a dámských toalet. Na tomto zdánlivě triviálním příkladu lze dobře ukázat, jak instituce doslova vytváří genderové rozdíly (Goffman 1977). Oddělování pánských a dámských toalet totiž evidentně nevychází z rozdílných biologických potřeb, protože v domácnosti si vystačíme s jedním stejně vybaveným zařízením. Je to záležitost kulturní povahy a v řadě společností se navíc ani neodehrává v soukromí. Používáním odlišných zařízení v rámci institucí se však doslova stáváme pány a dámami, kteří by měli používat různé toalety: „Nejen že genderovaní jednotlivci vyjednávají své identity v rámci genderovaných institucí, ale tyto instituce také vytvářejí přesně ty rozdíly, u kterých předpokládáme, že jsou vlastnostmi jednotlivců... Fyzické oddělení mužů a žen vytváří ospravedlnění pro jejich oddělování...“ (Kimmel 2000: 96).

V rámci diskuse tří úrovní, na kterých lze aplikovat genderovou analýzu (identita, interakce, instituce), je však důležité zdůraznit, že vztahy mezi nimi jsou komplexní a je zde prostor pro rozpory a protiklady. Již bylo zmíněno, že ani na úrovni individuální někteří lidé nevystačí s kulturně dostupnými genderovými kategoriemi, ale i „tradiční“ genderové identity mohou kolidovat s institucionálními pravidly, normami a očekáváními. V naší společnosti například nejsme zvyklí na předsedkyně vlády či ministryně obrany, a když se v těchto tradičně maskulinních doménách ženy objeví a jednají v souladu s nároky dané pozice (např. vedou války jako Margaret Thatcher), začnou být promptně konstruovány jako muži v sukních, což je typická strategie pro zakrývání nesouladů mezi individuální a institucionální úrovní. Někdy však tyto protiklady mohou vést ke změně genderových předpokladů ohledně konkrétních pozic, sfér atd. V 19. století bylo například učitelské povolání spojováno výlučně s maskulinitou, zatímco dnes je tomu téměř naopak.

Pohlaví jako sociální konstrukt

Protože výše zmíněný biologický determinismus je jedním ze základů, na kterých stojí genderová nerovnost, je důležité osvětlit povahu pojmu pohlaví. Zde je v první řadě třeba si uvědomit, že stejně jako gender je i pohlaví sociální koncept, prostřednictvím kterého pojmenováváme a chápeme rozdíly mezi lidskými těly. Přitom ale nejde o pasivní odkazování na existující biologické odlišnosti, ale doslova o vytváření pohlavních rozdílů, protože bez jejich konceptualizace je nemůžeme vnímat, rozeznávat. Jinými slovy, abychom byli schopni identifikovat a diferencovat ženské/mužské pohlaví, musíme mít nejprve koncept ženskosti/mužskosti a související představu, co je to ženské/mužské tělo a v jakých aspektech se liší. Tělo kultury (a moci) nepředchází, je jimi vždy již konstituováno a regulováno (Foucault 1999), a jak dodává teoretička Judith Butler: „'Poznatel'né' sú tie rody, ktoré v istom zmysle vytvárajú a udržujú vzťahy koherencie a kontinuity medzi pohlavím, rodom, sexuálnymi praktikami a túžbou“ (2003: 36).

Příkladem může být příběh tzv. pohlavních hormonů (Fausto-Sterling 2000). Tyto hormony byly prvně izolovány v době, kdy si byli vědci jisti, že ženská a mužská těla jsou zásadně odlišná a tudíž mají i jiné hormony. Vědci (v té době vesměs muži) používali gender jako konceptní nástroj a hledali pohlavní hormony v pohlavních orgánech samců a samic (varlatech a vaječnicích) a skutečně izolovali tzv. mužské hormony (např. testosteron) a ženské hormony (např. estrogen). Postupem času však vyšlo najevo, že se mužské hormony nalézají i v ženských tělech a naopak. Ve skutečnosti totiž jde o tzv. steroidní hormony, které se vyskytují v různých tělech v různých koncentracích s různými dopady. Tato zjištění však bylo pro vědce zpočátku těžké přijmout, protože nebyli schopni vystoupit z mantinelů nastavených představou genderové diferenciací. Typickou reakcí bylo zpochybňování relevantních výzkumů či vysvětlování těchto skutečností jako anomálií. Gender je v naší kultuře vsutku mocný konstrukt, který má auru přirozenosti, jež nám brání o něm přemýšlet. Díváme se na svět skrze genderové brýle a neuvědomujeme si, že je máme na nose.

Konceptní uchopení pojmu pohlaví je pochopitelně opět historicky a kulturně podmíněno, jeho význam se může lišit v různých historických obdobích a v různých kulturách. V té naší například až do 18. století pohlaví neodkazovalo na dvě odlišná, nepoměřitelná těla, mužské a ženské, jak je chápeme dnes, ale na jedno tělo, které má dvě formy, jež jsou v hierarchickém vztahu. Mužská, dokonalejší forma, má orgány vytrčené z těla ven, zatímco ženská, nedokonalejší forma, má stejné orgány uvnitř těla. Po dva tisíce let tak byly například vaječnice a varlata považovány za totožné orgány a byly označovány stejně (Laqueur 1999).

Ve světle výše uvedeného je snad zřejmé, že dualistický pohled, kdy je **pohlaví** (biologická přirozenost) dáváno do protikladu s kulturně utvářeným **genderem** (sociálně konstruovaná forma), je neudržitelný.³ Pohlaví je sociální „výtvar“ stejně tak jako gender. Přestože tato východiska jsou dnes obecně přijímána, když přijde na otázku pohlaví, nezřídka se na tuto skutečnost zapomíná a argumentuje se z pozice biologického determinismu – **genderové rozdíly jsou odvozovány od rozdílů pohlavních**, jež jsou vnímány jako biologická fakta. V nejhorším případě

³ Dnes navíc víme, že kolem nás žijí lidé, jejichž těla ani nelze zařadit do škatulek ženského pohlaví a mužského pohlaví, jak jsou běžně chápány. Dělení podle chromozomální informace (XX – žena, XY – muž) například nepostihuje lidi s kombinací chromozomů XO, XXY atd. a i těla lidí s chromozomy XX a XY nemusí mít reprodukční orgány odpovídající příslušnému pohlaví (Renzetti, Curran 2003).

jsou genderové rozdíly a nerovnosti biologii vysvětlovány a ospravedlňovány (např. muži dominují v mocenských složkách, protože jsou fyzicky silnější, agresivnější; snaha o odstraňování genderových nerovností jde proti lidské přirozenosti atd.). Na složité otázky jsou dávány jednoduché, nesprávné odpovědi.

Problematické jsou však i některé tradice feministického myšlení kladoucí neúměrný důraz na individuální socializaci do tzv. **genderových rolí**. Tyto teorie totiž mají tendenci opomíjet institucionální rozměr genderu, ignorovat jeho pluralitu (koexistenci různých forem maskulinity a femininity) a zdůrazňovat rozdílnost ženské a mužské genderové role. Podle Kimmela teorie genderových rolí depolitizuje gender, protože „z něj dělá soubor individuálních atributů a ne aspekt sociální struktury“ (2000: 90). Nabízí v podstatě jen dvě univerzální škatulky, role, do kterých mají být lidé socializováni v útlém dětství, kdy se více méně naučí hrát příslušnou roli, jež se v průběhu života více méně nemění. Z této perspektivy ale není dost dobře možné teoretizovat mocenský rozměr genderu ani změny v genderových konstrukcích a vztazích.

Obě školy, biologický determinismus a teorie genderových rolí, se v podstatě shodují na dvou východiscích (Kimmel 2000):

1) obě školy vidí ženy a muže jako **významně, nevratně rozdílné** a rozdíly **mezi** muži a ženami považují za mnohem větší a důležitější než rozdíly **v rámci** těchto skupin (řeč je pochopitelně o rozdílech ve vlastnostech, schopnostech atd.);

2) obě předpokládají, že genderové rozdíly jsou základem genderových nerovností. Protože jsou muži a ženy rozdílní (biologicky či v důsledku socializace), jsou nerovni. Nicméně více než čtyřicet let výzkumů v této oblasti dokumentuje, že rozdíly **mezi** muži a ženami, pokud nějaké vůbec existují,⁴ jsou mnohem menší než rozdíly **v rámci** těchto skupin a rozdílnost je výsledkem dominance a ne naopak. Jak podotýká Kimmel: „Genderová rozdílnost je hlavním výsledkem genderové nerovnosti, protože nerovnost je legitimována pomocí rozdílnosti“ (2000: 4). Nerovnost nemůže existovat bez představy o rozdílnosti.

Genderová socializace

Ačkoliv výše zmíněná teorie genderových rolí nepostihuje komplexitu genderové socializace, existují jiné, které se s touto otázkou vyrovnávají nesrovnatelně lépe. Příkladem může být teorie genderových skel (brýlí) Sandry Bem (1993), která se snaží postihnout jak individuální, tak i institucionální rovinu socializace a věnuje pozornost i možnosti sociální změny.

Bem vychází z moderní antropologie, která pracuje s konceptem enkulturace (socializace) jedinců do kultury, do níž se narodí. Cílem tohoto procesu je zajistit, aby členové kultury nerozlišovali mezi realitou a způsobem, jakým vlastní kultura vidí realitu, čili aby internalizovali kulturně-specifický pohled na svět ve formě implicitních předpokladů o jeho povaze a vlastním místě v něm (Co je důležité? Co je hodnotné? Které rozdíly mezi lidmi jsou důležité a které jsou potlačované? Jaké jsou přijatelné formy jednání? atd.). „Tyto předpoklady jsou zabudovány do kulturních diskursů, společenských institucí i duševního ustrojení jednotlivců, čímž se generaci po generaci neviditelně, ale systematicky reprodukuje určité vzorce myšlení a chování“ (Renzetti, Curran 2003: 103).

V rámci tohoto procesu probíhá také genderová enkulturace. Ta v naší kultuře zahrnuje osvojení si tří charakteristických předpokladů (genderových skel), které vyjadřují tři názory o ženách a mužích: že se muži a ženy zásadně liší jak po stránce psychologické, tak i po stránce sexuální, že muži jsou od přírody, přirozeně dominantním a nadřazeným pohlavím a že jak rozdíly mezi muži a ženami, tak i mužská dominance jsou přirozené. Bem tato genderová skla označuje jako **genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencialismus**. Přitom **genderová polarizace** se netýká jen tendence vidět muže a ženy jako bytostně rozdílné, mnohem důležitější je skutečnost, že předpoklad rozdílnosti se používá jako základní organizační princip ve společnosti. Podobně androcentrismus nevyjadřuje jen předpoklad, že muži jsou nadřazení ženám, ale i představu, že mužství je norma lidství, od které je ženství odvozeno. **Biologický esencialismus** racionalizuje předchozí dvě genderová skla tím, že je vysvětluje jako přirozený a nevyhnutelný výsledek biologických rozdílů.

Podle Bem tato genderová skla systematicky reprodukuje mužskou moc dvěma způsoby. Za prvé, diskursy a společenské instituce, ve kterých jsou ukotveny, automaticky směřují muže a ženy do různých a nerovných životních situací. Ženy a muži jsou umisťováni do značně rozdílných pozic v rámci sociální struktury, kde muži mají lepší možnosti např. vydělávat peníze, získávat vhodné dovednosti a praxi, dělat kariéru a hromadit moc, čili ženy a muži jsou „programováni“ pro rozdílné sociální zkušenosti. Za druhé, během procesu enkulturace jednotlivci postupně přejímají kulturní skla genderu a jsou tudíž motivováni, aby si konstruovali identity, která jsou s nimi konzistentní. Androcentrická společenská praxe (a rodiče, vyučující, média atd.) komunikuje všem členům společnosti, že muži jsou privilegovaným pohlavím a že mužská perspektiva je privilegovaná – muži jsou ústřední postavy společenského dramatu a ženy hrají vedlejší roli, zároveň je zdůrazňována důležitost těchto rozdílů.

Teorie Sandry Bem nabízí vysvětlení genderové socializace, které vychází ze sociálního konstruktivismu, ale zároveň ukazuje, že tyto sociální konstrukce nejsou cosi křehkého, efemérního, co lze snadno změnit. Genderové představy, předpoklady a principy jsou hluboce vetknuty do přediva sociálního života, a mají proto velkou permanenci v čase a prostoru. Jejich současná podoba však brání rozvoji diversity, která je přirozená v rámci skupin ženy a muži, a reprodukuje mužskou moc tím, že kulturní diskurs a dělení společenského světa na maskulinní a femininní domény zkresluje nejkřiklavější příklady pohlavní nerovnosti jako pohlavní rozdílnosti, umožňují racionalizovat status quo způsobem, jež činí androcentrismus neviditelným.

⁴ V této otázce nepanuje ve vědecké komunitě shoda, nepochybně i proto, že výzkumy v této oblasti jsou z metodologického hlediska doslova minovým polem (viz např. Fausto-Sterling 2000).

NÁMĚTY K ZAMYŠLENÍ

1) Udělejte miniprůzkum o vnímání rozdílů mezi ženami a muži ve vašem okolí. Zeptejte se několika lidí na to, jaké vlastnosti má podle nich většina žen a většina mužů, jaké vlastnosti k nim naopak nepatří, co je nejdůležitější v životě žen a mužů atd. Odpovědi na otázky svědčí o genderových představách lidí kolem vás. Odpovídali lidé na otázky přibližně stejně, nebo se jejich odpovědi zásadně lišily? Pravděpodobně většina představ si bude vzájemně blízká, může se nicméně lišit např. u lidí odlišného věku. Následně se stejných lidí zeptejte, zda znají ženu či muže, kteří se jejich představě o ženách a mužích vymykají. Co si o takovém člověku myslí? Je pro ně důkazem toho, že zobecňující představy jsou nepravdivé?

2) Prohlédněte si noviny či časopis a věnujte pozornost reklamám v nich uvedených. Jaké produkty reklamy nabízejí? Jakým způsobem reklamy oslovují veřejnost? Můžeme si za konkrétní reklamou představit nějaký příběh? (Např. na reklamě je muž koupající malé dítě – příběh může znít, že muž koupá dítě poprvé v životě, protože jeho žena má sraz střední školy, muž koupání bere jako příjemnou zábavu, protože je to výjimečná aktivita, u koupání vypadá bezstarostně a zároveň neprakticky, je patrné, že v činnosti nemá grif, protože ji pravidelně neprovádí, a nezdá se, že by usiloval o to jej získat, neboť nepočítá s tím, že se bude koupání dítěte věnovat často.) Pokuste se příběh formulovat z hlediska genderových očekávání opačně v tom smyslu, že muž při koupání dětí vykonává svoji obvyklou, každodenní aktivitu, neboť je na rodičovské dovolené a žena se dosud nevrátila ze zaměstnání. Vychází sama reklama nebo příběh, který jsme si za reklamou představili, z určité představy o ženách a mužích? Je tato představa genderově stereotypní, nebo naopak otevřená vůči alternativním a plně individuálním životním stylům?

3) Vybavte si ze svého okolí některé firmy či organizace s různým zaměřením (např. nemocnici, hasičský sbor, továrnu na barvy a laky atd.). Jaké je zastoupení mužů a žen ve vedení těchto organizací? Jak se liší poměr žen a mužů ve vedoucích pozicích? Přemýšlejte o důvodech těchto poměrů. Může být jedním z nich i hlubší genderové uspořádání naší společnosti, podle kterého jsou muži a priori považováni za schopnější a je od nich očekáváno uplatnění ve veřejné sféře, k čemuž mají podmínky v podobě nižších závazků v péči o domácnost? Lze toto uspořádání změnit? Co tím můžou společnost a jednotlivci získat?

4) Vzpomeňte si na vlastní dětství a přemýšlejte o svých hračkách a aktivitách. Lišily se hračky a aktivity, kterým se věnovaly převážně dívky, a ty, kterým se věnovali chlapci? Zažili jste situaci, kdy vaše okolí negativně zareagovalo na váš zájem o hry či hračky obvyklé pro opačné pohlaví? Jak reakce vypadala a jak jste se při ní cítili? Uvažujte o tom, jak významný je vliv výchovy a jak rozdílná je výchova chlapců a dívek. Vzpomeňte si na některý pohádkový příběh, kde byla ženská hrdinka či mužský hrdina popisováni v genderově netradiční roli.

Literatura

- Barša, P. (2002). *Panství člověka a touha ženy*. Praha: Slon.
- Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Buttler, J. (2003). *Trampoty s rodem: feminizmus a podrývanie identity*. Bratislava: Aspekt.
- Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the Body*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. (1999). *Dějiny sexuality I*. Praha: Hermann & synové.
- Goffman, E. (1977). *The Arrangement Between the Sexes*. In: *Theory and Society*, 4:3, str. 301-331.
- Kimmel, M. (2000). *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.
- Laqueur, T. (1999). *Making Sex*. London: Harvard University Press.
- Mead, M. (1935). *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*. New York: William Morrow.
- Renzetti, C. M., Curran, D. J. (2003). *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.
- Soukup, V. (2000). *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Young, I. M. (1990). *Throwing Like a Girl and Other Essay in Feminist Philosophy and Social Theory*. Bloomington: Indiana University Press.